

OS

REVISTA DE DIVULGACIÓN
DA CULTURA MARÍTIMA
E FLUVIAL

GA

LOS

BUEU 2017
Nº 11

O Grupo de Bueu

Xaime Toxo

No verán de 1936 Maruja Mallo ten 34 anos e vén a Bueu en compañía do seu mozo Alberto Fernández Martínez, tamén coñecido como Alberto Fernández “Mezquita”. En Bueu xa non se atopa quen era o seu gran amigo venezolano, o escritor, político e profesor, e futuro presidente da República, Rómulo Gallegos, que estivera vivindo na praia de Beluso ata o mes de decembro do ano anterior, antes de iniciar o regreso ao seu país desde Barcelona, unha vez derrubada a ditadura que o condenara ao exilio.

Maruja Mallo

Mais si que se encontran outros coñecidos aos que lles apetece recuperar, saber deles, compartir os días longos do verán, manter conversas demoradas, proxectos e xeiros de descanso, e gorentar dos areais que Alberto, coñecedor xa do territorio, se encargará de amosarlle a Maruja.

Estes outros compañeiros son Federico Ribas, José de la Torre, Francisco Escáneo e Johan Carballeira. Porque outro ausente de Bueu neste verán do 36 é o profesor e escritor, gran amigo de Carballeira e Escáneo, que actúan como padriños na súa voda coa fermosísima Jo-

sefina Malvido hai catro anos, no 32: o fillo do Axudante de Mariña, Don Gonzalo, o futuro premio Nacional de literatura e autor da triloxía *Los Gozos y las Sombras*, Gonzalo Torrente Ballester, que se encontra na universidade da Sorbona en París preparando a tese doutoral.

A que se debe que elixan Bueu como destino? Por que a praia de Beluso? Poderíamos aventurar que ás veces as fadas se confabulan para facernos felices e que aquel verán prometía selo, ademáis viña cheo de proxectos; pero, as máis das veces, as fadas trabúcanse e o verán case recén inaugurado, rematou prematuramente dun xeito tráxico, moi tráxico para algún dos compoñentes do grupo. Con todo, o inicio non puido ser máis prometedor.

Unha vez que deixaron atrás o convulso Madrid, onde viven, Maruja e Alberto empezan a percorrer unha Galicia que lles debeu parecer a imaxe real dunha República posible, de cambio e de progreso; non en balde, a Frente Popular gañara as últimas eleccións e moitos dos seus amigos e coñecidos son deputados nas Cortes españolas.

Eles móvense nos ambientes cultos e politizados dunha elite intelectual inmersa nun proceso acelerado de instrución pública, queren levar a cultura adiante polos agochados recantos rurais do país, e idearon para facelo as Misións Pedagóxicas, un invento xenial da Institución Libre de Enseñanza, unha das institucións máis odiadas polo antigo réxime conservador e pola igrexa, e que o franquismo se encargará de extirpar ata as súas raíces mais inocentes e virxinais. Alberto milita nunha organización de orientación trotskista chamada PO-UM (Partido Obrero de Unificación Marxista), o que no Bueu daqueles días debía sonar máis a estoupido de trono que a forza política organizada, e probablemente acode a Galicia para colaborar na inminente celebración do congreso do seu partido.

España está atravesando un momento álxido de profunda transformación, onde proliferan as vangardas, artísticas, literarias e políticas. As posibilidades que ofrece a fotografía son unha das novas fronteiras estéticas da arte. Case todo se pode dicir a través da fotografía. Esta vertixe de modernidade que provoca posuír unha máquina fotográfica vai dar lugar en Bueu a unhas manifestacións sobranceiras e terá un efecto contaxioso entre os seus practicantes, con dúas coleccións ben documentadas: a da familia Massó e a de Attilio Gaggero. Mais, só unha delas está editada, o Álbum de Massó; debería existir un probable terceiro fondo fotográfico, o dos irmáns Lago Carballal, da praia de Beluso, non documentado e hoxe extraviado ou desaparecido. O cine, agás algúns intentos de carácter documental relacio-

Alberto Fernández

nados coa pesca, realizados polos irmáns Massó, aínda queda un pouco lonxe, fará falta a enerxía cósmica dun talento como o de Carlos Velo para poñelo a rodar; mais tamén chegaremos aí. Non parece haber atrancos para esa comunidade de mozos que teñen o horizonte como futuro, e Maruja, como moi poucos artistas, representa como ninguén o espírito das vangardas.

Se nos preguntamos sobre as razóns que fan coincidir a un grupo tan especial, creativo e talentoso en Bueu nese intre histórico, habería que manexar certas doses de casualidade e

mesturalas co determinismo dunha certeza: podía suceder e sucedeu en Bueu.

Ímonos remontar uns poucos anos atrás, a 1931. Ese ano no que se proclama a República somos testemuña do desembarco na vila dun mozo Torrente de 20 anos chegando en autobús, posiblemente un Cerqueiro procedente de Cangas vía Aldán con fin de traxecto

en Bueu, onde fora destinado o seu pai como Axudante de Mariña.

Unha viaxe semellante a esa, vaina realizar Carlos Deza, protagonista da triloxía *Los Gozos y las Sombras*, para arribar a Pueblanueva del Conde, topónimo literario de Bueu. O Torrente que chega a Bueu atópase cun pobo mariñeiro e conserveiro, socialmente moi estratificado, cunha gran masa popular de obreiras das conservas, campesiños de pequenas veigas e mariñeiros que practican unha economía precapitalista de autoconsumo, unha modesta clase media de orixe administrativo e mercantil, unha burguesía conserveira de procedencia catalá e italiana, algúns deles de alto nivel adquisiti-

vo e poder financeiro, e restos dunha fidalguía paxega que a partir da redención dos foros, unha vez despoñidos dos antigos privilexios, van camiño de incorporarse, de xeito inevitable, ás clases populares. Este tecido social é o escenario argumental da triloxía *Los Gozos y las Sombras*.

O gran amigo de Torrente nos anos que vive e casa en Bueu vai ser un membro desta fidalguía, o poeta, xornalista e futuro alcalde republicano, José Gómez de la Cueva, que asinaba os seus escritos co pseudónimo de Johan Carballeira.

Os dous militan no Partido Galeguista, os dous son escritores, republicanos e por amizade e afinidades literarias, políticas e estéticas, formarán parte d'O Grupo de Bueu.

Outro membro do grupo, sen dúbida o menos político de todos eles, escasamente influenciado polas ideoloxías que polarizan a época, aínda que explicitamente republicano, é Federico Ribas Montenegro. Un home de perfil alegre, de aspecto galante, amigo de bailes e faladoiros, de demoradas sobremesas nos cafés e casinos. Un extraordinario e temperá debuxante que traballara como publicista dalgunhas das máis importantes casas comerciais españolas e americanas, e agora reside temporadas en Bueu porque a súa compañeira francesa, Georgina, precisa repousar para recuperarse dunha feble saúde. O seu case parente Gaspar Massó encárgalle o deseño da publicidade da marca conserveira.

Federico Ribas, que nacera en Vigo, é descendente tamén de fomentadores cataláns, seu pai é dono dun almacén de efectos navais. El é un "gatsby" aventureiro que xa vivira en Bos Ai-

res, Madrid e París, sen perder o contacto con Galicia. Emparentado a través dun tío cos Massó, é un dos mozos que aparece retratado no

álbum familiar nas praias da contorna de Bueu a finais dos anos vinte. É moi probable que, agás Johan Carballeira, que nacera en Vigo pero con casa familiar no lugar do Valado, Federico Ribas, polo seu contacto coa vila, sexa o primeiro membro foráneo do grupo que paire por Bueu e os seus arredores, e que sexa a traveso del, que algúns membros, ímoslle chamar os "galego madrileños", escoiten falar de Bueu e acaben por vir coñecer a vila e instalarse aquí nalgún momento deses anos, maiormente nos veráns. Isto é o que debeu suceder con Rómulo Gallegos e con Alberto Fernández *Mezquita*.

Rómulo Gallegos

res, Madrid e París, sen perder o contacto con Galicia. Emparentado a través dun tío cos Massó, é un dos mozos que aparece retratado no

Patín da casa de Johan Carballeira. 1976

A pegada artística de Federico Ribas é asombrosa pola modernidade e a renovación que fai dos conceptos publicitarios, encantadores carteis e sedutoras estampas que converten a marca de conservas na máis vangardista dese momento en España. Admiramos aínda hoxe en día, o deseño comercial do nome empresarial: MASSÓ, do que temos un exemplo na fachada do Museo. Da súa man saíu un magnífico debuxo custodiado nos fondos do Museo que presidiu durante anos o salón de xogos do casino, daquela situado no primeiro andar dun casarón de cantería na rúa do Príncipe: a imaxe dun santo da baralla e da fortuna no xogo de invención propia, ironicamente denominado San Virelas.

Se cambiamos por un momento de escenario e abandonamos as ribeiras da Banda do Río e de Pescadoira e nos trasladamos á rúa Alcalá de Madrid, topámonos neses anos cun fato de mozos galegos que viven ou estudan na capital. Manteñen faladoiros de encontros, un deles no café Granja el Henar, epicentro deste tipo de xuntanzas tan en boga naqueles anos, á que asisten, regularmente ou de xeito esporádico, os irmáns Dieste, Laxeiro, Federico Ribas, Suárez Picallo, Eugenio Granell, Fernández Sendón, Lorenzo Varela, Fernández Mazas, Otero Pedrayo, Castela e Fernández Mezquita. Moi posiblemente será neste lugar da rúa Alcalá, onde Rómulo Gallegos, que chegara a España exiliado en 1932, e é un participante entusiasta do barullo

Johan Carballeira

Federico Ribas

das tertulias, escoite falar de Bueu. O exsenador, consagrado novelista e futuro presidente da República venezolana, ao mesmo tempo, está buscando un lugar tranquilo onde escribir, e probablemente sexa Federico Ribas, que dispón de vivenda en Bueu, unha das casas de caseiros da finca Silveiras, cedida polas súas parentas as Barreras Massó, quen o alente e con-

venza de emprender a viaxe.

Probará sorte por primeira vez no verán do 34 e o resultado para o matrimonio composto por Rómulo e Teo non pode ser mais satisfactorio.

A tranquilidade, a beleza da ribeira do areal de Beluso, o bo acollemento por parte da xente mariñeira, son mais que suficientes para que se animen a recuncar no verán vindeiro.

Segundo o escritor mexicano Andrés Iduarte, que viaxa a Bueu co matrimonio Gallegos, a elección galega de Rómulo débese ao xentilicio do seu apelido e a unha posible procura da orixe local dos seus antepasados. “Os venezolanos”, como eran coñecidos pola xente do lugar, pararán en Beluso dous veráns: o do 34 e o verán de

1935, esta última estada alongada até o mes de decembro, no que abandonan definitivamente Bueu e retornan a Venezuela dende o porto de Barcelona.

Son xeiras de paseos e xogos, de conversas e escrita, xuntanzas, de debullar as novidades literarias e cultivar o espírito da amizade; tamén de darlle corpo a proxectos compartidos, sobre todo literarios, artísticos e políticos.

Deste ambiente participan Federico Ribas, Rómulo Gallegos, Gonzalo Barrios, Johan Carballeira, Andrés Iduarte, Torrente Ballester e Fernández Mezquita. Ademais dos paseos deica a Roiba, Tuia ou Mourisca, outro punto de encontros constitúeno eses establecementos tan propios da época que eran o de tenda taberna e casa de comida, todo a un tempo.

Non temos datos que nos permitan afirmar que Maruja Mallo estivese en Bueu nalgún verán previo ao do 36. Si poderíamos aventurar a posibilidade de que Castelao, nalgúns momentos, tivese participación en encontros con membros deste grupo, xa

que era un habitual de Bueu, amigo e irmán político de Carballeira. Castelao estivera en Bueu en múltiples ocasións, entre outras iniciativas, debuxara as cruces do calvario para o seu álbum *As Cruces de Pedra na Galiza*. Sen dubida sentía un amor especial por unha viliña na que a forza do galeguismo era moi notoria e o seu íntimo amigo Carballeira era alcalde dende o mes de marzo dese ano.

É no verán do 1936 cando Maruja Mallo e Fernández Mezquita viaxan xuntos a Galicia, probablemente debido a implicación de Maruja coas Misións Pedagóxicas e a participación de Mezquita no inminente congreso do partido trotskista, e deciden instalarse en Bueu. A Alberto a vila tráelle recordos dun feliz verán anterior, e aínda que os venezolanos xa non están, a melancolía do mar e renovar o contacto coas amizades son motivos máis que suficientes para facelo regresar. Ese verán do 1936, Johan Carballeira debe estar ultimando o libro de poemas que levará por título *Cartafol*, de próxima

Xosé Suárez

edición; Maruja Mallo debuxa apuntes e esbozos para futuros cadros para unha serie que vai nomear *La religión del trabajo*; Gonzalo Torrente, dende París, envía novidades literarias a través de Josefina, xa teñen dous fillos e Gonzalo está degoirando regresar; Federico Ribas deseña modernas estampas publicitarias nas que utiliza a Georgina de modelo.

A este creativo escenario vaise incorporar o que consideramos o último integrante do Grupo de Bueu: o fotógrafo José Suárez, que anda movéndose polo Morrazo, buscando localizacións para realizar un documental encargado pola Compañía Industrial de Cine Español (CIFESA) sobre a vida e traballo da xente do mar, e que elixirá Bueu como un dos puntos centrais do proxecto. Casualidade? Non parece. Hai un coñecemento previo entre Suárez e Alberto e Maruja? Non o sabemos.

Antes de comezar a realización do filme, Suárez xa fixera unha serie fotográfica sobre o mesmo tema, e que titulará da mesma maneira que o documental: *Mariñeiros*. Os fondos paisaxísticos, hábitats humanos, representacións de artes e materiais que teñen que ver coa pesca, e que aparecen nesta serie, repártense entre

Torrente Ballester coa súa muller Josefina en Bueu. 1933

Alfonso R. Castelao e Carlos Velo

Bueu, Aldán e Rianxo. Do filme *Mariñeiros*, que Suárez remata en Arxentina, non se conserva ningunha copia. É neste intre cronolóxico, polo tanto, onde nos topamos con dous fitos artísticos fundamentais d'O Grupo de Bueu: un caderno de debuxos, algúns só apuntes, de Maruja Mallo (*O Caderno de Bueu*) e a extraordinaria serie fotográfica de Jose Suárez (*Mariñeiros*). Analizar as posibles influencias, semellanzas, temáticas compartidas, evidentes baixo o meu punto de vista, exceden o propósito deste artigo, mais parece doado compartir que si houbo unha ollada cómplice deles dous sobre o mesmo tema, e un coñecemento de cada un

deles do que estaba facendo o outro, e que deu como resultado eses magníficos traballos.

Habería que engadir unha última cuestión a esta literaria historia d'O Grupo de Bueu: a máis que probable presenza de Carlos Velo nalgun deses veráns polos peiraos e areais de Bueu para rodar escenas do seu lendario documental *Galicia*, perdido na súa totalidade dende 1937 agás algún fragmento, e que reapareceu de forma increíble nun arquivo en Moscú no ano 2010. Impresiona contemplar as recoñecibles imaxes do Con do Cabalo, a Pedra Branca e a Roiba nese documento único. Cal era a relación e Velo co resto dos integrantes d'O Grupo? Hai moitos interrogantes aínda por resolver nesta historia.

O Grupo de Bueu esfarélase de xeito trágico a partir do golpe militar de xullo do 36. Co vil asasinato do poeta e alcalde Carballeira e o exilio da maioría dos integrantes do grupo, a sombra, primeiro do fascismo, e logo dos anos, cubriron de silencio e esquecemento este esplendoroso momento de cultura que tivo lugar en Bueu.

Fotograma do filme *Galicia* de Carlos Velo